

DE VERGETEN
PRINSESSEN
VAN THORN

(1700-1794)

Joost Welten

De vergeten prinsessen van Thorn (1700-1794)

Joost Welten

Sterck & De Vreese, 1e druk 2019/2e druk 2021, 520 pagina's,
ISBN 978 905615528 5, €39,90

Maria Cunegonde van Saksen (1740-1826) zal nooit hebben kunnen bevroeden dat haar portret nog eens, zo'n 250 jaar na haar aantreden als vorstin-abdis van het hoogadellijk damesstift Thorn, prominent zou prijken op de omslag van een prestigieus boek over de vergeten prinsessen van Thorn. Haar beeltenis werd ook veelvuldig gebruikt in de publiciteit rond de tentoonstelling over die prinsessen in het Limburgs Museum in Venlo van oktober 2021 tot en met april 2022. Het boek is niet zozeer de catalogus, maar wel de onderlegger geweest voor die tentoonstelling, waarvan de auteur, Joost Welten, de gastcurator was. De expositie gaf met uit alle windrichtingen samengebrachte objecten een interessant beeld van de rijke milieus waaruit de dames van Thorn afkomstig waren. Maar schijn bedriegt ook, want zijden japonnen, juwelen, zilver en kostbare snuisterijen garandeerden beslist geen goed gevulde portemonnee. In de studie van Welten wordt duidelijk dat heel wat dames gebukt gingen onder chronisch geldgebrek.

Kostbaarheden behoorden tot het privévermogen, vererfd dus, vielen slechts mondjesmaat toe aan de abdis of het stift, en bleven niet in Thorn. Daar komt bij dat na de vlucht van de dames voor de Franse troepen naar Essen in juli 1794 de meeste voorwerpen van waarde weg waren. Vervolgens viel het grootste deel van de abdijgebouwen ten prooi aan de slopershamer.

In deze bijdrage wordt echter niet de tentoonstelling, maar het boek besproken. Het gaat daarbij om 520 bladzijden fraai opgemaakte tekst, goed leesbaar, verlucht met talrijke relevante kleurenfoto's en voorzien van een literatuurlijst, register en genealogische tabellen. Kortom: een boek met een uitstraling passend bij het onderwerp. De auteur beschikt over een vlotte pen, maar zijn voorkeur voor het veelvuldig opnemen van lange, 'hertaalde' citaten uit correspondentie deel ik persoonlijk niet. Het is een begrijpelijke poging schrijfters en schrijvers zelf te laten spreken, maar voor een ongeduldige lezer uit de 21^e eeuw duurt het lezen daardoor te lang.

Voor liefhebbers van (Duitse) adelsgeschiedenis is het boek een ware *Fundgrube*. Van de iets minder goed ingevoerde lezer wordt grote oplettendheid gevraagd in een doolhof van meervoudig samengestelde adellijke voor- en achternamen. Natuurlijk kon de auteur moeilijk anders, maar het is bijna een verademing om in het hoofdstuk over Gabriele van Salm nog eens te lezen over iemand die heel eenvoudig als 'oudtante Christine' wordt aangeduid. Gelukkig zorgen enkele genealogieën voor een verheldering van familieverhoudingen. Die stambomen illustreren ook treffend de betekenis van het stift in een netwerk van de hoge Europese, vooral Duitse adel, een van de rode draden in het boek.

Voor zijn onderzoek heeft de schrijver, naast de Thornse archieven in het Historisch Centrum Limburg in Maastricht, uitgebreid correspondentie in enkele adellijke huis- en familiearchieven doorgenomen. Deze brieven van stiftsdames geven niet alleen meer zicht op de persoonlijke dimensies van het leven in een stift, ze onderstrepen ook de aanvullende waarde van dit soort bronnen ten opzichte van archieven van instellingen. Daarbij zijn de door Welten gebruikte adelsarchieven beslist niet de enige die voor de bestudering van de geschiedenis van Thorn in aanmerking komen.

De auteur heeft het boek ingedeeld in tien hoofdstukken, voorafgegaan door een uitgebreide inleiding met een verantwoording van de opzet, en eindigend met een korte epiloog en bijlagen. De jaartallen 1700-1794 op de titelpagina suggereren dat de hele achttiende eeuw wordt behandeld. In werkelijkheid gaat het echter primair om vorstin-abdis Maria Cunegonde

van Saksen en haar tijdgenoten oftewel de periode tussen ruwweg 1760 en 1794, de laatste fase van het stift. De argeloze lezer mag daaruit niet concluderen dat de bevindingen van Welten automatisch maatgevend zijn voor de acht eeuwen geschiedenis van het stift.

In de inleiding schetst de auteur de functie en betekenis van een hoogadellijk damesstift in een historiografisch kader. Ter aanvulling en toelichting voor de misschien niet direct in de materie ingevoerde lezer: kapittels of stiften waren van oorsprong gemeenschappen van veelal adellijke ongehuwde mannen of vrouwen die verbonden waren aan een kathedraal of een belangrijke kerk. Zij hadden zich te voegen naar geschreven en ongeschreven leefregels. Een van hun belangrijkste taken was de dagelijkse zorg voor het koorgebed en het bijwonen van diensten in de kerk, ook al verwaterden die verplichtingen in de loop der eeuwen. Aan het lidmaatschap waren inkomsten verbonden, een zogenaemde prebende. Er gold geen gelofte van armoede en het verblijf hoefde niet levenslang te zijn. Sterker nog: een stift als Thorn kende een flinke doorstroming. Men spreekt daarom ook wel, om het verschil met kloosters te accentueren, van seculiere of (vrij)-wereldlijke stiften. Binnen deze stiften werden overigens benamingen gebruikt ontleend aan een kerkelijke organisatie, zoals 'abdij', 'abdis' en 'kanunnik'.

Stiften en kapittels fungeerden vaak als instituten waar jongens een opleiding kregen als clericus en meisjes werden gevormd tot geschikte huwelijkspartners. Kandidaten voor een damesstift – dat gold eveneens voor mannen bij de grote kathedrale kapittels zoals die in

Keulen en Straatsburg – moesten een stamboom overleggen met een vlekkeloze adellijke afstamming gedurende meerdere generaties. Daarvoor werd een fijnmazige classificatie van rangen en standen binnen de adel van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie ontwikkeld. Nauwkeurig werd onderzocht welke families in welke stiften van oudsher werden erkend, of het ging om ‘oude’ of ‘jonge’ adel, ‘rijksadel’ of ‘landadel’ en ‘regerende’ (dat wil zeggen landsheerlijke) of ‘niet-regerende’ families. Zogenaemde seculiere damesstiften evolueerden op deze manier tot exclusieve instituten waar hoogadellijke vrouwen, voorzien van een redelijk inkomen, in een veilige omgeving onder erkende standsgenoten konden verkeren. De plicht om ter plaatse te resideren was beperkt en dikwijls werden prebendes in verschillende stiften gecumuleerd om het totaal aan inkomsten te verhogen. Meisjes werden tijdens hun verblijf in het stift voorbereid op een huwelijk met een *ebenbürtige* echtgenoot, terwijl dames die op de huwelijksmarkt overbleven hier een leven overeenkomstig hun stand konden leiden.

In de inleiding van zijn studie maakt Welten duidelijk wat zijn invalshoek is: ‘In dit boek bekijken we het leven van de stiftdames in Thorn vanuit het perspectief dat zij zelf hantieren: de leefwereld van een hoogadellijke familie. Deze sociale benadering impliceert dat we de institutionele geschiedenis van het stift links laten liggen. In plaats daarvan proberen we de

vrouwen zo dicht mogelijk op de huid te zitten’.¹ In de huidige tijd met de nodige belangstelling voor vrouwen- en emancipatiegeschiedenis bestaat de neiging te zoeken naar aansprekende voorbeelden uit een ver verleden die het traditionele rollenpatroon doorbraken. Ook met betrekking tot het stift Thorn leeft nog steeds het romantische idee van een door vrouwen geregeerd staatsje. ‘Autonome vrouwen die hun tijd ver vooruit waren’, meldde de folder van de tentoonstelling in het Limburgs Museum. De hoogste ambten binnen het stift, zoals die van abdis en dekanes, werden zeker bekleed door vrouwen, en de stiftdames behoorden tot de hoge adel, maar tegelijkertijd maakten mannen deel uit van het kapittel, fungeerden mannen als adviseur of biechtvader, en zorgden mannen voor het zakelijk beheer van het stift. Daarom verdient het beeld van progressieve, autonome prinsessen als rolmodel nuancering.

Belangrijk en ook vernieuwend is Welten’s opvatting dat hij de bestudering van een damesstift zoals Thorn ziet als een aparte en in Nederland onbekende eigen tak van vrouwen-geschiedenis.² Het gaat hier immers om vrouwen behorend tot een zeer kleine groep en binnen een heel specifieke sociale context. Zij probeerden met meer of minder succes, op hun eigen manier, zonder huwelijk, invulling te geven aan hun leven. In dat licht past het in boek aangehaalde citaat van Felicitas van Merode: ‘Ik vind de vrijheid een groot voor-

1 Welten, *Vergeten prinsessen van Thorn*, 19.

2 *Ibidem*, 25-28.

deel. Wanneer men is getrouwd is men genoodzaakt om onderworpen te zijn, want men heeft een meester gekozen. Het is aangener om zelf meester te zijn'.³

Bepalend voor zulke vrijheid was het al dan niet gehuwd zijn. Voorbeelden van slechte huwelijken in adellijke kringen en pogingen daaraan te ontsnappen waren er ruimschoots. Maar vrijheid betekende geenszins dat de stift-dames niet gebonden waren aan de strikte en meestal uiterst conservatieve conventies van hun stand, wilde men althans de familie niet te schande maken en financiële steun van verwanten verliezen. Met hedendaagse progressiviteit heeft het een en ander bij nader inzien dus weinig van doen.

Dat de auteur zijn onderzoek heeft afgebakend was verstandig met het oog op de complexiteit van het onderwerp. Maar gepaard met een te sterke nadruk op bepaalde facetten gaat het risico van vertekening in een andere richting. Dat geldt mijns inziens bijvoorbeeld voor de reeds aangestipte aankondiging in de inleiding van het boek om de institutionele geschiedenis van het stift 'links [te] laten liggen'. Stiftten waren traditioneel ingestelde instituten met intern nauwkeurig vastgelegde rollen, bevoegdheden en rechten. Dit bepaalde niet alleen het functioneren van de organisatie, maar ook de speelruimte van de personen die er verbleven, en moet eigenlijk dus wel degelijk worden meegewogen in de analyse. Is de leefwereld van hoogadellijke dames wel zo gemakkelijk te scheiden van het instituut? Het antwoord op

deze vraag moet ontkennend luiden. Zo kende Thorn in de achttiende eeuw lange tijd grote spanningen tussen de abdis, het kapittel en de staten. En ook in een verder verleden werd het stift lange tijd geplaagd door interne conflicten. Competentiegeschillen moeten van invloed zijn geweest op de sfeer en onderlinge verhoudingen. Welten blijkt in de praktijk overigens minder strikt dan hij aankondigt. Zo wijst hij bij de verkiezing in 1775 van Maria Cunegonde tot abdis-coadjutor onder meer op de nadrukkelijke voorwaarde dat de geschillen met het kapittel en de staten van Thorn zo snel mogelijk moeten worden bijgelegd. Onderbelicht blijft verder de vertegenwoordiging van de vorstin-abdis binnen de Nederrijns-Westfaalse Kreits en de Rijksdag van het Heilige Roomse Rijk. Dit waren gremia waarin het politieke gewicht miniem was (bij de Rijksdag 1/19 deel van één stem), maar op zich verschaftte alleen al de toelating tot dergelijke gezelschappen de abdis erkenning als rijksstand.

Na de inleiding zijn de hoofdstukken 1 tot en met 6 geconcentreerd rond Maria Cunegonde van Saksen, in de tekst meestentijds Cunegonde genoemd. Zij werd in 1740 geboren als het veertiende en laatste kind van Frederik August II, keurvorst van Saksen en koning van Polen. In hoofdstuk 1 worden de muzikale talenten van de jonge prinses beschreven. Daarna volgt het begin van haar carrière als 'grande dame' in Koblenz aan het (ook muzikale) hof van haar broer Clemens Wenceslaus, keurvorst van Trier.

---

3 Ibidem, 387.

In hoofdstuk 2 komt de betekenis van de jacht als vorm van vermaak in het adellijk leven, ook voor vrouwen, aan bod. Cunegonde is sportief ingesteld, wandelt en jaagt graag, houdt van het buitenleven en van paardrijden. Later, in Thorn, blijkt de jacht haar bijzondere belangstelling te hebben behouden.

In hoofdstuk 3 krijgen de huwelijksplannen de aandacht. Cunegonde werd in het algemeen niet als knap gezien en het verlies van de Poolse koningskroon voor het keurvorstelijk huis van Saksen in 1763 maakte het niet gemakkelijker een passende kandidaat voor haar te vinden. Het is trouwens de vraag of Cunegonde trouwlustig was. De kennismaking met Jozef II, de zoon van keizerin Maria Theresia, werd in ieder geval geen succes. Maar de keizerin hield er een zwak voor Cunegonda aan over en hielp haar later bij haar carrière.

Hoofdstuk 4 behandelt de verkiezingsstrijd in Thorn. Na eerst een heleboel gekonkel om Cunegonde tot abdis van het stift Munsterbilzen te laten kiezen, houdt zij daar uiteindelijk de eer aan zichzelf. Er duikt echter een nieuwe mogelijkheid op: coadjutor in Essen en Thorn met recht van opvolging van de inmiddels bejaarde vorstin-abdis Francisca Christina van Pfalz-Sulzbach. Essen gold in het Duitse Rijk als de meest prestigieuze plaats voor de abdis van een vrijwereldlijk stift. Met hulp van het keizerlijk hof in Wenen en de nodige steekpenningen werd Cunegonde in 1775 gekozen in Essen.

Daarna begon in Thorn een vergelijkbare lobby. Dat kostte geld en er moesten plooiën uit het verleden worden gladgestreken. Maar uiteindelijk werd Cunegonde op 23 oktober 1775 gekozen tot coadjutor van Francisca Christina. De oude vorstin-abdis overleed op 16 juli 1776 en Cunegonde volgde haar op.

De nieuwe vorstin-abdis pakte de zaken in Thorn voortvarend aan. In hoofdstuk 5 beschrijft Welten de diverse grote verbouwingen die Cunegonde liet uitvoeren aan het paleis in Thorn naar ontwerpen van de architecten en aannemers Matthias Jacobus Soiron uit Maastricht en François-Joseph Dukers uit Luik. Ronduit boeiend zijn de in het boek opgenomen afbeeldingen met digitale reconstructies van de nu grotendeels verdwenen gebouwen en de inrichting ervan.

Hoofdstuk 6 heeft betrekking op rituelen en representatie rond Cunegonda als vorstin-abdis. Welten benadrukt terecht de grote waarde die aan ceremonieel en ritueel werd gehecht: ‘Haar Blijde Intocht is geen inhoudsloze ceremonie die slechts onderstreept wat allang bekend is, maar is een constituerend element van haar heerschappij. Macht dient zichtbaar te zijn om erkend te worden’.⁴ Aandacht voor ceremonieel was in de wereld van de vorstelijke adel zelfs een aparte tak van de juridische wetenschap.⁵ Interessant zijn de beschrijvingen van de hofhouding rond Cunegonde, de gebruiken rond de aanname van een nieuwe

4 Ibidem, 214.

5 M. Vec, *Zeremonialwissenschaft im Fürstenstaat. Studien zur juristischen und politischen Theorie absolutistischer Herrschaftsrepräsentation* (Ius Commune. Veröffentlichungen des Max-Planck Instituts für Europäische Rechtsgeschichte Frankfurt am Main, Sonderhefte, Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte 106, Frankfurt am Main 1998).

stiftsdame, de betekenis van geschilderde portretten als vorm van representatie en een incognitoreis naar Den Haag.

Begrijpelijk in de opzet van het boek, maar ietwat jammer voor de totale beeldvorming rond Cunegonde is dat Welten zich heeft beperkt tot haar rol in Thorn. De vorstin-abdis was immers ook onderneemster. In Essen nam zij zakelijk deel aan de opkomst van ijzergieterijen. Daarmee stond zij aan de wieg van de industrialisering van het Ruhrgebied.⁶

De hoofdstukken 7, 8 en 9 gaan over de lotgevallen van drie stiftsdames: Gabriella, prinses van Salm-Salm, later dekanes in Thorn (hoofdstuk 7); Anna-Victoria van Rohan Soubise, geboren van Hessen-Rheinfels-Rotenburg (hoofdstuk 8); Felicitas van Merode Westerloo (hoofdstuk 9). Gabrielle en Felicitas waren beiden stiftsdame in Thorn, Anna-Victoria alleen in Essen. Laatstgenoemde is daarmee een buitenbeentje, ook in letterlijke zin. Haar familie was wel goed bekend in Thorn. Anna Victoria huwde met Karel van Rohan-Soubise, maar hun relatie was slecht. Anna Victoria lijkt nogal eigenzinnig te zijn geweest. Zij verliet haar echtgenoot, scheidde niet, en begon een zwerftocht langs adellijke familie en kloosters. Ze is een sprekend voorbeeld van de keuze voor een eigen weg – daarom wordt ze door Welten uitvoerig behandeld – maar een leven op stand en geldgebrek vielen moeilijk te combineren en haar vrijheid herwon ze daarmee niet.

Gabriella en Felicitas waren aanzienlijk bra-

ver. Beiden stamden uit kinderrijke families die veel dames aan stiften leverden. Welten laat zien hoe dit systeem werkte en hoe voortdurend met prebendes werd geschoven. Beide dames kenden chronisch financiële problemen. Daarnaast was Gabriella een tijdlang het zwarte schaap van haar familie vanwege een relatie met een man van lagere adel. Dit laat nog maar eens zien dat het niet zo eenvoudig was te ontsnappen aan de heersende conventies binnen het eigen milieu. Interessant bij Felicitas is de verkoop van haar prebende aan Leopoldine van Arenberg voor een jaarlijkse uitkering. Het verschafte haar in combinatie met andere inkomsten de middelen voor een teruggetrokken en rustig bestaan door kamers te huren in kastelen van haar familie.

In hoofdstuk 10 ten slotte geeft Welten een synthese van het leven als stiftsdame. Hij vat dit aldus samen: ‘De zelfbewuste stiftsdames opereren niet binnen een kerkelijk kader, maar in het kader van de hoogadellijke families waartoe zij behoren. De grootste aantrekkelijkheid van het stift is waarschijnlijk het sociale leven waaraan deze aristocratische vrouwen daar kunnen deelnemen’.⁷

Het leven in het stift had zeker plezierige kanten met gezelschapsspelen, dans, muziek, bezoek van toneel, het lezen van (Franse) literatuur, handwerken en belangstelling voor tuin-kunst. Dat waren vaardigheden om later als echtgenote of hofdame in een hoogadellijk milieu te kunnen functioneren. Interessant zijn

6 Ute Küppers-Braun, *Macht in Frauenhand. 1000 Jahre Herrschaft adeliger Frauen in Essen* (Essen 2003) 110-112.

7 Welten, *Vergeeten prinsessen van Thorn*, 402-403.

daarbij de parallellen die de schrijver trekt tussen stiftsdames en het leven als hofdame.⁸ Een hofdame verdiende minder, moest er altijd chique uitzien en verkeerde in een grote kring van mogelijke aanbidders. Een stiftsdame was vrijer en verdiende meer, maar prinses op het witte paard waren in een stift toch zeldzamer.

Welten zwakt de betekenis van het stift als kerkelijke instelling sterk af. Dat past in zijn sociale benadering. Al direct in de inleiding van het boek rekent hij – terecht – af met het idee van het stift als een door vrome vrouwen bevolkt klooster. Maar daarna slaat de balans soms door naar een andere kant. De vergelijking tussen een stift en een vorstelijk hof is pas-sabel. De vergelijking tussen een stift en een kuuroord als ontmoetingsplek tussen de hoge adel gaat echter mank.⁹ Want hoe men het tussen alle aangenaamheden van het leven keert of draait, het stift kende voor de dames wel degelijk, zij het zeer lichte, kerkelijke verplichtingen. Dat kerkbezoek gepaard ging met enig vertoon en dat hiervoor werd betaald, zegt weinig over religiositeit. De dames verkeerden binnen het stift in het gezelschap van kanunniken en andere mannelijke geestelijken. Het stift was bovendien onderworpen aan (plooibare) regels van canoniek recht. Zelfs rekening houdend met de grote sociale kloof tussen de hoogadelijke vrouwen en clerus, is het nauwelijks denk-

baar dat dergelijk milieu geen invloed zou hebben gehad op de vorming van de dames. Welten besteedt er aandacht aan, maar werkt dit niet nader uit.¹⁰ Misschien heeft het te maken met het feit dat dit soort relaties minder traceerbaar zijn in correspondentie.

Samenvattend: na de in 1997 verschenen studie van Ute Küppers-Braun over Essen en van Hartwig Kersken over de eerste eeuwen van het stift Thorn heeft Welten boeiende aspecten van de geschiedenis van het stift Thorn in de laatste fase van zijn bestaan belicht.¹¹ De combinatie met een aansprekende tentoonstelling in het Limburgs Museum in Venlo vormde daarbij een uitgelezen kans om Thorn bij een breed publiek voor het voetlicht te brengen. Dat de auteur door de beperkingen die hij zichzelf heeft opgelegd soms neigt tot een wat eenzijdige benadering, doet uiteindelijk geen afbreuk aan het resultaat. Het kan alleen maar een dingende aansporing zijn voor verder en breder onderzoek naar dit binnen de Nederlandse geschiedenis unieke instituut.

Th.J. van Rensch

8 Ibidem, 409-412.

9 Ibidem, 320.

10 Ibidem, 418.

11 Ute Küppers-Braun, *Frauen des hohen Adels im kaiserlich-freiweltlichen Damenstift Essen (1605-1803). Eine Verfassungs- und sozialgeschichtliche Studie, zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Stifte Thorn, Elten, Vreden und St. Ursula in Köln* (Münster 1997); Hartwig Kersken, *Zwischen Glaube und Welt. Studien zur Geschichte der religiösen Frauengemeinschaft Thorn von der Gründung bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts* (= Maaslandse Monografieën 81, Hilversum 2016).